

Současná fáze prohloubení všeobecné krize kapitalismu vnesla do podmínek a naléhavosti potřeb ideologického obhajování imperialismu i do jeho každodenní politiky celou řadu změn. Jedním z hlavních faktorů těchto změn je rozmach vědeckotechnické revoluce, jejíchž výsledků se zejména vojenskoprůmyslový komplex snaží využívat ve svém zájmu a ve svůj prospěch. Ovšem celkový vývoj výrobních sil podněcovaný neustálým rozvojem vědy a její aplikace v technických výtvorech a výrobních postupech má v neadekvátních společenských poměrech kapitalistického světa negativní dopad jak na přírodní a životní prostředí, tak také na člověka samotného. Vědeckotechnický pokrok je zneužíván v tom smyslu, že je namířen proti silám pokroku a míru.

Základním smyslem současné epochy je přechod od kapitalismu k socialismu v celosvětovém měřítku. Boj dvou protikladných společenských systémů — socialismu a kapitalismu — tvoří nejdůležitější charakteristiku současné epochy. Rozvoj socialistických zemí, růst jejich ekonomického potenciálu, zesílení celkového pozitivního vlivu jejich mírové politiky, to vše dnes určuje hlavní orientaci sociálního pokroku lidstva. Přitažlivost socialismu nadále vzrůstá, a to na pozadí krize, která propukla v kapitalistických zemích. Vzhledem k těmto okolnostem i k nepříznivé sociální skutečnosti vyvolané rozvojem vědy a techniky vyvstává před představiteli vládnoucích kruhů kapitalistických států obzvlášť naléhavě potřeba zdůvodňovat praktický význam dalšího vědeckotechnického rozvoje. Právě v něm hledají způsob pro další zachování životaschopnosti kapitalistického řádu a nové impulsy pro jeho schopnost soutěžit se socialismem. Představitelé kapitálu jasně pochopili, že za těchto okolností musí být věda předem koncipována a dlouhodobě plánována a že ideologická propaganda proti společenskému plánování v socialistických zemích začíná odporovat jejich vlastním zájmům. Věda začíná být vysoce ceněna pro svou domněle bezmeznou účinnost při řešení ekonomických, kulturních, politických, ale především vojenských otázek kapitalismu, jenž je nucen neustále se přizpůsobovat změněným podmínkám současného třídně rozděleného světa a přesunu sil ve prospěch socialismu a míru. Proto se například hledají teoretické představy o mechanismech vývoje vědy, jež by zároveň odpovídaly mechanismům politického systému v současných krizových podmínkách státně monopolistického kapitalismu.(1)

S postupujícím vědeckotechnickým rozvojem se však stává stále zřejmější, že za kapitalismu lze tento proces jen velmi těžko řídit, že kapitalistická společnost není schopná se sjednotit a společnými silami řešit závažné otázky, jež nastoluje současná vědeckotechnická revoluce. Kapitalistické hospodářství je

(1) Ostatně již model historicko-metodologického vývoje vědy (Kuhn, Lakatos, Feyerabend a další) řešil otázku integrace vědy do struktury stávající buržoazní společnosti způsobem, který by nenarušoval její soukromovlastnickou podstatu, a vyšel tak plně vstříc nově vniklým zájmům kapitálu na daném stupni jeho vývoje.

nuceno přizpůsobovat se současným podmínkám reprodukce výroby, kterou rozhodující měrou ovlivňuje právě dynamika rozvoje vědy a techniky.

Státně monopolistický kapitalismus se snaží najít cestu ke svému přežití státním regulováním národního hospodářství, restrukturalizací svého vědeckotechnického potenciálu a dlouhodobým předvídáním budoucích požadavků kapitalistické reprodukce. V této souvislosti se imperialistické země obrátily k vědě a technice jako rozhodujícímu kolbišti v historickém zápase se socialismem, což se konkrétně promítá v astronomickém růstu finančních prostředků vynakládaných na zbrojení. Věda se stala nejen prostředkem, ale také objektem státně monopolistického regulování, zaměřeného na pokud možno co nejkomplexnější a dlouhodobě orientovaný proces státního řízení vědy a výzkumu. Současné prohloubení všech krizových jevů kapitalistického světa jasně ukazuje, že státně monopolistické zasahování do hospodářství nejen nemůže krizím zabránit, ale naopak samo se stává jejich zdrojem. Krizové jevy současného kapitalismu jsou tedy zároveň výrazem krize státně monopolistického regulování. Ostatně prosazení celé řady protichůdných cílů tohoto regulování — jako je plná zaměstnanost, rychlý a rovnoměrný hospodářský růst, stabilizace cen, rovnováha platební bilance, přerozdělování národního důchodu — předpokládá odstranění samotného kapitalismu, nikoli jen dílčí reformy. Přesto lze mezi buržoazními teoretiky pozorovat široce rozvinutou tendenci, směřující k nejružnějším odstinům buržoazního reformismu. Všeobecným cílem je ukázat, že „zreformovaný“, „zdokonalený“ kapitalismus obстоjí v soutěžení se socialismem a navíc má ještě před sebou historickou perspektivu.(2) Tato apologetika dostává ovšem v současné době určité defenzivní rysy, neboť kapitalismus, který obhajuje, již nemůže vystupovat jako jediné možné, „racionální“ a „efektivní“ ekonomický řád. Musí totiž zároveň dokazovat svou „nadřazenost“ nad reálným socialismem, jenž představuje stále aktuálnější nebezpečí pro jeho existenci. Stále více se tudíž prosazuje způsob uvažování, v němž namísto dosavadního zakrývání konfliktů se přiznává existence určitých nedostatků a rozporů, pochoptelně ve snaze o jejich řešení v rámci dosavadního panství monopolů a v zájmu zachování kapitalismu.

Tento fakt doznání vlastních nedostatků a rozporů nabývá v soudobé buržoazní ideologii zcela nové dimenze. V době nástupu kapitalismu do stadia imperialismu, doprovázeného zosťřením všech jeho krizových jevů, se u četných buržoazních filozofů objevila rovněž koncepce „krize společnosti“. Tato koncepce však postulovala krizi kapitalistické společnosti jako krizi humanistické kultury, hodnot renesance, ideálů egalitarismu a svobody, jako proces deziluze apod. Historický proces zákonitého prohlubování všeobecné krize kapitalismu nebyl nikdy spojován s kapitalistickým společenským řádem, nýbrž byl interpretován jako globální krize týkající se kapitalismu i socialismu, tedy všeho lidstva, průmyslové civilizace v celku, společnosti i individua. Tito kritikové činili vědu a techniku přímo odpovědnou za stav, v němž se ocitla západní civilizace, nebo spatřovali osudovou příčinu v rozpadu vědy, v odpadnutí aplikovaných věd od filozofie, v nasazení „instrumentálního rozumu“, v jeho touze po panství, či hledali příčinu v popření „transcendentálního rozměru“ lidské existence, ve ztrátě integrity člověka a jeho vědění atd.

(2) O obecných souvislostech vědeckotechnické revoluce a státně monopolistického kapitalismu podrobně pojednává práce M. Rumlera a kolektivu [1979].

V současné době si naopak představitelé buržoazního reformismu uvědomují, že soudobý kapitalismus nelze již dostatečně účinně obhajovat na základě předchozích idealizací. Jsou proto ochotni přiznat, že v kapitalistickém systému se s krutou bezohledností prosazují zájmy monopolů, existuje nezaměstnanost, cyklický vývoj, nespravedlivé rozdělování národního důchodu a podobně. Charakteristické v tomto směru je prohlášení spolkového kancléře NSR H. Schmidta: „Bylo by nepoctivé a politicky pošetilé, kdybychom alarmující signály - inflaci, zdražení ropy, deficitní platební bilanci, nezaměstnanost a hlad ve světě - brali na lehkou váhu. Musíme je charakterizovat jako krizové symptomy, neboť jedině pak si uděláme jasno o jejich možných následcích a o našem vlastním politickém jednání“ [Schmidt 1975].

Buržoazní ideologové krize přitom stále častěji zdůrazňují, že jim nejde ani tak o postižení indikátorů krize, jako spíše o zjištění „režimu jejího průběhu“ a konstrukci nového programu, jehož cílem by bylo ovládnout ji [Krise buržoazního vědomí 1979]. Strukturální změny, jež probíhají ve světovém hospodářství, interpretuje buržoazní věda v tom smyslu, že zde dochází k rychlému vyčerpávání surovin a k jejich zdražování. Výroba spotřebních předmětů se prý ve světovém měřítku přesouvá do rozvojových zemí, kde jsou levnější pracovní síly a potřebné suroviny. Konečně prý v průmyslově rozvinutých zemích nastává nasycení některými předměty dlouhodobé spotřeby, pocházející z první vlny inovací, a požadují druhou, nebo dokonce třetí vlnu. Alvin Toffler, shrnující již dříve formulovaná stanoviska řady teoretiků, rozvíjí v této souvislosti své úvahy o „infosféře“, jež povede k „třetí vlně“ ve vývoji lidstva a jež prý změní podstatu samotného kapitalismu tím, že vyvolá vznik jakési nové humanizované společnosti na základě rozvoje informatiky [Toffler 1980].

Při hledání východisek z krizové situace se buržoazní věda nezřídka obrací dokonce k Marxovi. Stále častější odvolávání se na marxismus proniklo do postojů buržoazních teoretiků a je průvodním znakem krize vlastních koncepcí, neschopných přinášet jakékoliv „pozitivní“ řešení. Zároveň svědčí o tom, že buržoazní ideologie opouští pod tlakem skutečnosti někdejší ofenzivní antikomunismus značně hrubého zrna, aby zaujala mnohem rafinovanější pozice.

Současné teorie rozvoje vědy se například zaměřují na zkoumání toho, jak vnitřně logické a sociálně politické faktory ovlivňují rozvoj vědy a jak vzájemně fungují. Orientují se tedy na konstruování mechanismů přímého „vnějšího“ ovlivňování vývoje vědy ve prospěch monopolního kapitálu jako celku. V nejnovějších doktrínách buržoazních modelů společnosti se zvažuje nejen samotný vědeckotechnický rozvoj, ale také to, zda je tento rozvoj z hlediska integrity kapitalismu pro své základní sociální účinky vůbec žádoucí. Hledá se jakási „třetí cesta“ zachování třídního panství buržoazie, která má plnit funkci skrytého manipulátora myšlení veřejnosti, a to právě za přispění poznatků moderní vědy a techniky. Ideologie imperialismu již nezvažuje vědu zjednodušeně jako „hnací motor“ bezproblémového růstu, ale začleňuje do svých programů také heslo o možnostech kvalitativně vyššího uspokojování potřeb člověka. Jedná se tedy o reformní přetlumočení technicistních přístupů, při němž je hlavní akcent kladen na tzv. „kvalitu života“ a zlepšení životního prostředí (tzv. nový technokratismus). Současně to není nic jiného než příslušným způsobem zkreslené a široké veřejnosti určené „přetlumočení“ teorie současného manažerismu, podle níž je kapitalismus na současném stupni svého vývoje nucen obracet se k opatřením, která mají ohraničit individuálně vymezené působení jeho základního principu — honby za ziskem — při rostoucí úloze státu v ekonomice.

Tím lze také vysvětlit snahy současného buržazního reformismu, jenž hledá určité kompromisní řešení v tzv. politicko-demokratickém stanovení cílové zaměřenosti vědeckého výzkumu, a to pomocí rozhodování politického charakteru, nikoliv tedy rozhodováním jen na základě ekonomické kalkulace. Je obecně charakterizován jako přechod od „ekonomismu“ k „sociologismu“ (představovanému např. D. Bellem). Usiluje o širší zapojení veřejnosti do politického dění tím, že se jí mají zpřístupnit technické údaje výzkumných programů a plánovaných projektů. Veřejnost má touto cestou určovat jejich strategickou volbu právě z hlediska údajných společenských priorit, zajišťujících plnou „relevanci“ vědy. Ovšem taktická volba je v těchto postupech, sledujících podřízení vědy zájmům monopolní buržoazie, peněchána opět vědě a jejím oficiálním představitelům, kteří mají právě naopak, i když zcela „svobodně“ a v duchu teorie pluralismu, hledat cesty a prostředky k dosažení daných cílů a k odůvodnění společenských priorit.

Snahy o řešení narůstajících problémů kapitalismu v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí nejsou v buržoazní ideologii ničím novým. Otázku adekvátnosti technického světa a politického systému společnosti nastolil již vedoucí představitel existencialismu M. Heidegger. Příznačné pro Heideggera bylo ovšem to, že demokracii založenou na právním řádu (tzv. právní stát), nepovažoval za tu formu politického systému, jež může zcela odevkvátně odpovídat tendencím a potřebám rozvoje technické epochy. Ve své totalitní projekci považuje takovou formu vzhledem ke specifické technického světa za málo účinnou, jelikož tradiční formy politické moci jsou prý založeny na přesvědčení, že technika jako taková se nalézá v moci člověka [Heidegger 1976 : 206].

Tutěž otázku řešil i západoněmecký sociolog H. Schelsky. Jeho odpovědí byl model „technického státu“ [Schelsky 1965]. Problémy účinné techniky v oblasti sociálního života společnosti a duchovního života jednotlivce vznikají podle tohoto modelu nikoliv prostě jako problém rozšíření nebo působnosti manipulace, nýbrž jako postupné formování zvláštního univerza technického světa. Člověk tak produkuje vědeckou civilizaci nejen jako techniku, ale daleko více jako „společnost“. V této rozšířené tezi technokracie je vyjádřen názor na specifické zákonitosti rozvoje vědeckotechnického procesu, vymezujícího i sféru politických rozhodnutí. Místo politických norem zde vystupují „zákonitosti“ vědeckotechnické civilizace, které již nemohou být podle názoru Schelskyho posuzovány jako politická rozhodnutí ani praktikovány jako normy vlastního přesvědčení nebo světového názoru.(3)

Podle předního teoretika frankfurtské školy H. Marcuseho do sebe technika nejen vstřebala kulturu a politiku, ale již trvale projektuje svět jako totalitu. Technika v kapitalistické společnosti, uvádí Marcuse, slouží především tomu, aby byly zavedeny daleko efektivnější formy sociální kontroly [Marcuse 1969: 199]. Technický racionalismus se tak převrací v novou formu ideologie, která se nalézá v pozici obhájce existující administrativní moci. Jde ovšem o určité a značně zúžené pojetí racionality, jež se nyní převrací v nejosvědčenější způsob ochrany daného systému, zdůvodňujícího svou existenci faktorem vědeckotechnického pokroku.

Marcuseho tezi o tom, že věda a technika převzaly v současné době funkci „legitimnosti“ panství, považuje J. Habermas za klíč k pochopení současné epochy [Habermas 1971: 57]. Habermas staví do protikladu sféru „praktického“

(3) Tento moment Schelskyho teorie je rozebrán v práci *Novější těčeníja i problémy filosofii v FRG* [1978]. Pojem technického státu, stejně tak jako pojem industriální společnosti Schelsky často exponuje. Ovšem celkově ve své koncepci perspektiv vědeckotechnického pokroku zaujímá konzervativně kritické stanovisko.

(tj. sféru kompetence politiky, ekonomiky, práva, kultury, jednání lidí) a sféru „technického“; tuto sféru izoluje, vyděluje jako nezávislý podsystém v rámci institucionální struktury rozvinuté industriální společnosti. Dále rozlišuje různé typy jednání v těchto sférách. Jednání v institucionální sféře se podle něho uskutečňuje na principu interakce, komunikativního působení jednajících lidí, na rozdíl od cílevědomého racionálního jednání v oblasti „technicky se vyvíjejícího podsystému“. Komunikativní jednání je vždy orientováno na kulturní hodnoty a předávané tradice, naproti tomu v podsystému techniky vládne cílevědomá racionalita a lidské jednání se uskutečňuje výlučně podle instrumentálních vzorů. Tato skutečnost prý vede k oslabení tradičních institucí buržoazní společnosti a k jejich krizi, jelikož historicky se vyvinuvší poměr mezi systémem moci a kulturním dědictvím je narušen podřízením institucí sociálního světa podsystému techniky [Tavrizjan 1978 : 147].(4)

Východisko z této krize spatřuje Habermas ve zdokonalování buržoazních institucí prostřednictvím kriticko-reformní činnosti „politicky osvícených společenství“. Instrumentální zájem skrytý ve vědě a technice je podle jeho názoru jedinou překážkou na cestě k realizaci občanského konsensu, na kterém je buržoazní společnost hluboce zainteresována. Habermas v těchto svých závěrech tedy propadá iluzi tradičních buržoazních představ, podle nichž stačí ovlivnit nebo reformovat vědecké a sociální instituce, aby se rozptýlily příčiny krizových procesů kapitalistického systému.

V současné době se do popředí dostávají koncepce budované na principu teorie modelů a strukturalismu. Ostatně diskuse kolem otázek technokracie, probíhající na Západě zvláště intenzivně, prokázaly, že komplexní politická rozhodnutí nelze jednoduše rozpustit v decizionisticky daných technických operacích a postupech. Zároveň se prokázalo, že starší model „technického státu“ nemůže být chápán jako celkový model pro diagnózu současné epochy.

V buržoazní teorii se stále důrazněji ukazuje, že je nemožné posuzovat moderní vědu a techniku, aniž by se chápaly jako konstitutivní prvek sociálního systému. V buržoazní sociologii je sociální systém tzv. moderní industriální společnosti posuzován jako systém sociotechnický a je v něm aplikována kom-

(4) Pokud jsou jedání determinována institucionálním rámcem, jsou zároveň dirigována a vynucována sankcionovaným očekáváním chování. Pokud jsou určena subsystémy účelově racionálního jednání, sledují vzory instrumentálního nebo strategického jednání. Záruky, že budou sledovat s dostatečnou pravděpodobností technická pravidla a očekávané strategie, může být dosaženo jen institucionalizací.

Ve všech tradičních kulturách byl institucionální rámec totožný s politickým mocenským systémem: tradiční moc byla politickou mocí. Teprve s kapitalistickým výrobním způsobem mohla být legitimace institucionálního rámce přijata bezprostředně na systém společenské praxe. Teprve tak vznikla „ideologie“ v užším smyslu, která nahradila tradiční mocenskou legitimaci tím, že vystoupila s nárokem moderní vědy. Pro analýzu změněné konstelace dává klíč — podle Habermasovy domněnky — základní Marcusova teze, že věda a technika přejímají také funkci mocenských legitimací.

Dnes se činnost vlády, tvrdí Habermas, vztahuje jen na fungování řízeného systému. Tak ovšem vylučuje praktické otázky a tím také diskusi o přijetí standardů, které jediné by byly přijatelné demokratickému vytváření vůle. Řešení technických úkolů není odkázáno na veřejnou diskusi. Naopak veřejná diskuse by mohla spíše zproblematizovat okrajové podmínky systému, v němž se úkoly státní činnosti staví jako technické. Nová politika státní intervenční činnosti požaduje proto odpolitizování masy obyvatelstva. V míře, jak jsou vyřazeny praktické otázky, stává se také politická veřejnost bezfunkční. Tím ovšem zůstává otevřena otázka, jak ospravedlnit odpolitizování mas a učinit je přijatelným. Habermas na tuto otázku odpovídá s Marcusem: tím, že věda a technika převezmou také roli ideologa [Habermas 1971].

plexní systémově teoretická analýza, popírající zcela a záměrně třídní hledisko. Z toho zároveň vyplývá, že je to analýza zcela abstraktní. Tak například teoretikové tzv. sociální změny se pomocí systémově teoretické analýzy pokoušejí o modelování sociálních procesů západní civilizace, a to buď pomocí kybernetické varianty systémově teoretických úvah (Buckley, Easton, Deutsch, Etzioni), nebo pomocí „nové“ teorie sociálního systému reprezentované N. Luhmannem.

Monismus technokraticky orientované Luhmannovy teorie apriorně vylučuje možnost postavit techniku proti jiným sférám života s odlišnou strukturou, jak je tomu právě v sociální filosofii J. Habermase. Luhmannova „všeobecná teorie systémů“ zahrnuje systém vědy a sociální systém v jeden celek a usiluje o jakousi „neutrální“ teorii jak ve vztahu subjektu a objektu, tak také v otázce ohraničení sféry sociálního a instrumentálního jednání. Centrální pozici v Luhmannově teorii sociálního systému zaujímá pojetí „smyslu“, které samo o sobě lze prý objasnit snáze než pojetí subjektu a jeho úlohy v lidském jednání. Proto Luhmann považuje za účelnější určovat nikoli smysl ze subjektu, ale stanovit obráceným postupem určení subjektu ze smyslu, jmenovitě ze smyslu zkoumaného systému [Habermas – Luhmann 1972]. Snaží se tak překonat ohraničenost sociologického funkcionalismu tím, že mu dává filozofický základ idealistické fenomenologické transcendence. Negativní marcusiánská „jednorozměrnost“ získává v systémově funkcionální teorii naopak podobu vysoce organizované struktury vědění, technické organizace, sociální struktury. Podle Luhmanna se zde již nejedná o „jednodimenziálnost“, nýbrž o nevyhnutelnou „redukcí komplexity“, jež je základním pojmem jeho teorie.

Hlavním problémem buržoazních teorií systémů se tak stává zkoumání vztahu mezi systémovou teorií jednání a praktickými opatřeními buržoazního státu ve sféře politiky. Stále zřetelněji se projevuje rostoucí snaha o odstranění dichotomie mezi dosavadní politickou vědou a politickou praxí.⁽⁵⁾ Promítnuto do oblasti vědy to znamená, že při zdůrazňování vzájemné interakce mezi vědní politikou a kognitivním vývojem vědy je poukazováno na to, že se zde nejedná o jednostranný vztah, nýbrž o podmíněný poměr mezi různými konfiguracemi politického formulování společenských cílů a celkového vědního vývoje. V buržoazní vědě se tak rozvinula široká diskuse o problému „interních“ a „externích“ činitelů ovlivňujících vývoj vědy, čili o problém falešně interpretovaný jako otázka tzv. „svobody výzkumu proti společenskému plánování výzkumu“.

O postižení sociálních mechanismů, které by mohly osvětlit vazby mezi kognitivními orientačními komplexy vědy (paradigmaty) a sociální strukturou společnosti, se snaží P. Weingart. Obdobně jako Parsons determinuje, respektive orientuje sociální jednání lidí na tzv. „kognitivní symboly“. Tyto „kognitivní symboly“, mezi něž je zařazena také věda, jsou podle strukturálně systémové teorie selektivním systémem kognitivní orientace, to znamená, že spolu s kulturními symboly konstituují selektivní percepci hodnot a norem, a tak orientují příslušné jednání lidí. Jestliže jsou tyto hodnoty a normy institucionalizovány, tj. obdrží normativní status a internalizovány, pak vytvářejí relativně pevné vzory jednání. Takto institucionalizované normy jednání strukturují zpětně systém kognitivních symbolů. V případě vědy se to projevuje tím způsobem, že „vědění“ se stává nejen funkcí své fenomenální povahy, nýbrž také produktem jednání (Parsons, Platt). Na základě toho definuje Weingart vztah mezi kognitivní strukturou vědy a strukturami jednání jako dynamický systém, v němž

(5) Příkladem takové diskuse je také dílo autorů Lenk — Ropohl [1976].

institucionalizované kognitivní prvky nejsou pevně ustáleny a jednoznačně definovány, nýbrž působí variabilně [Weingart 1976 : 89].

Procesy probíhající v uvedeném systému se dají podle Weingarta popsat stejným způsobem jako procesy sociální změny, neboť nastolování otázek ve vědě je prý strukturně totožné s obecnou teorií jednání ve smyslu objasňování sociální integrace, sociálních konfliktů a sociální změny. To znamená, že integrované stavy v sobě skrývají zárodky svého vlastního překonání, samy „vyrábějí“ příčiny svých změn. Ovšem tyto příčiny nemohou být hledány v kognitivních motivacích jednajících, nýbrž ve strukturně podmíněných vazbách. Tudíž procesy vzniku anomálií ve vědě, změny paradigmat a prosazení nového paradigmatu, jsou právě tak výsledkem strukturně podmíněné vlastní dynamiky vědy v rovině kognitivní, jakož i výsledkem způsobu fungování vědecké reputace ve společnosti, přiřazování finančních zdrojů a kumulace kompetence k rozhodování — v rovině sociální. Přitom způsob fungování vědecké reputace je v daném případě onou „redukci komplexity“, kterou institucionalizuje N. Luhmann ve své důsledně funkcionální definici společnosti jako sociálního systému.

Na rozdíl od klasického evolučně teoretického paradigmatu (S. Toulmin, I. Lakatos) vytváří Weingart schéma vycházející z teoretického modelu jednání se vzájemnou determinací kognitivních a institucionálních procesů. Sociální podmínky jsou v něm afirmovány prostřednictvím kognitivních procesů, avšak zároveň působí selektivně s ohledem na percepci objektu výzkumu a způsob přístupu k jeho řešení. Do popředí se dostává otázka, zda věda, resp. určité vědní disciplíny nebo oblasti výzkumu, jsou vůči nějakému vědně politickému zásahu státu rezistentní nebo receptivní.

Weingart se snaží ukázat, že se zde nejedná o jednostranný vztah, nýbrž o vzájemně podmíněný poměr mezi různými konfiguracemi politického stanovení cíle a vlastního vědeckého vývoje. Tvrdí, že tak jako logické faktory poznání a orientační komplexy vědy určují vnitřní strukturu a zákonitosti vývoje nějaké disciplíny, sociální struktura společnosti vytváří podmínky, které rozhodují o účinnosti politického řízení vědy. Ovšem při každém pokusu řídit vědecký vývoj podle externích cílů, tzn. využívat vědy k řešení politicky definovaných problémů, se prý uplatňuje princip tzv. „kognitivní rezistence“, tj. princip „deficitu teoretického vývoje“. Weingart ho považuje za pravděpodobný následek kumulativního působení administrativních kritérií při organizaci vědy. Tento mechanismus účinkuje vzhledem k formulování politických cílů vědy v tom smyslu, že programové představy pro řízení vědy jsou vždy redukovány na relativně „konzervativní cíle“, jež nepřekračují právě existující potenciál vědy.

Východisko z této situace spatřuje Weingart v „problémově zaměřeném výzkumu“. Spolu s McElroyem zároveň rozvíjí myšlenku „vedoucích institucí“ nebo „konsorcia institucí“, které by problémově orientovaný výzkum prováděly ve velkém měřítku. Tato myšlenka se na základě názoru, že různé typy výzkumných úkolů mohou být nejlépe zvládnuty různými typy výzkumných institucí — univerzitami, laboratořemi nebo průmyslem financovanými federální vládou.

Se vznikem nových institucí mají být zároveň institucionalizována nová kritéria relevance vědy, která strukturují výzkumný proces, skládající se z volby problémů a stanovení cíle výzkumu, a tím zároveň určují směr tohoto procesu. Aby se účinek případných vládních programů mohl ve vývoji vědy plně „zhotovit“ a nevybočil přitom z adaptivních mechanismů kapitalismu, je vzhledem k tomuto účinku vedle diferenciací vědecké komunity požadována též dife-

renciace institucionální. Jedná se například o vytvoření mezioborového výzkumu meziministerských výzkumných pracovišť, bádajících ve specifických oblastech základního výzkumu spojeného se sférou „obecných problémů“, jako je energie, životní prostředí, zdraví apod. Je to zdůvodňováno tím, že místo přímého externího řízení vědy, popřípadě její „finalizace“, probíhá spíše implementace politických problémů ve výzkumném procesu jako anticipační koncept „redukce komplexity“. Jinými slovy řečeno, v procesu percepce problémů a jejich formulování se prý vůbec nejedná o konflikt mezi externími (politickými) a interními (vědeckými) kritérii rozvoje vědy.

S těmito závěry souvisejí různé pokusy o propojení státního a soukromého řízení výzkumu, navazující v USA na koncepci technicko-ekonomického programování již z dob prezidenta Johnsona. Rozvinutím myšlenky státní veřejného přístupu k základním úkolům hospodářského rozvoje se stalo tzv. prověřování či vyhodnocování širších důsledků zavádění objevů vědy a techniky do společenské praxe (technology assessment, environment assessment, managerial assessment). Pokusy o sjednocení ekonomických a širších mimoekonomických momentů mají ovšem za kapitalismu zásadně omezené možnosti. Přesto však umožňují prosazovat zájmy vládnoucí třídy jako celku a uhlazovat dráhu kapitálových operací pomocí drobných reformních opatření, majících za cíl snížení panujícího sociálně třídního napětí.

Oproti dřívější idealizaci možností harmonizace sociálního systému jde v poslední době spíše o buržoazní kriticismus, jenž má zajistit zaprogramovanou autoregulaci evolučního překonávání konfliktních situací [Kritika 1978]. Tato koncepce byla zformulována v USA v podobě tzv. dynamického konzervatismu, navazujícího na tradice technologického radikalismu v rámci technologického determinismu. Odtud je šířena a v různých podobách domestikována v dalších kapitalistických zemích [Filipcová — Filipec 1976: 24, 25]. Ve Francii byla adaptována jako teorie „hyperkomplexního systému“, jenž snižuje své vnitřní tlaky tím, že zvyšuje svou organizační způsobilost a zejména svou schopnost změny. Západoněmeckou variantu této pseudoracionální tendence současné buržoazní ideologie je „kritický racionalismus“, snažící se vyplnit mezeru, která vznikla při obhajování vědní politiky buržoazního státu, mezi jejími záměry a sociální realitou.(6)

Teorie „kritického racionalismu“, založená na Popperově principu pokroku v poznání, zpochybňuje neustálým poznáním, kritickým ověřováním a snahou o falzifikaci stávajících teorií každou vědeckou pravdu a je namířena především proti marxismu-leninismu. Není proto divu, že v tomto bodě se filozofie „kritického racionalismu“ dostává do bezprostředního kontaktu s politickým programem sociální demokracie, založeném na proklamovaném revizionismu. Sociálně demokratická politika v oblasti vědy a techniky je bytostně eklektickou a čerpá mimo jiné i z některých koncepcí frankfurtské školy. Snaží se však přeskročit rámec teoretiků této školy a dopracovat se k řešení otázky, jak zajistit konvergenci vědy a demokracie, což ovšem v podmínkách kapitalismu neznamená nic jiného, než očividnou snahu o zajištění konvergence zájmů vědy se zájmy buržoazního státu. V duchu „kritického racionalismu“ neusiluje přirozeně o rozvoj skutečné kritiky kapitalismu, ale — podle vlastního doznání předsedy západoněmecké SPD W. Brandta — pouze o „účinnější institucionalizaci kritiky a kontroly moci při zachování možnosti úspěšně plánovat a rozhodovat“. W.

(6) K politice se přitom všeobecně přistupuje jako k vzájemné kombinaci „osy vědění“ a „osy vlivu“.

Brandt tvrdí, že hlavním problémem je překonat rozpor mezi „technickou civilizací a duchovní sférou“, umožnit, aby technickou sférou pronikly duchovní hodnoty a „zlidštily“ ji [Formánek 1980: 238].

Všechny tyto varianty ovšem nejsou zcela nové, ani originální. Působí již zhruba od přelomu šedesátých a sedmdesátých le. Jsou integrální součástí staronových koncepcí „velké společnosti“, „zformované společnosti“, „liberalizované společnosti“ atd. státně monopolistického kapitalismu, který se má touto cestou naučit, jak čelit krizi. Má se to stát vyvinutím větší pružnosti (resilient society).

Nová krizová situace v kapitalistické společnosti i její vědě je samotnými buržoazními odborníky charakterizována jako zklamání očekávající veřejnosti nesplněnými — a dodejme, že v kapitalismu také nesplnitelnými — nadějemi, vkládanými do vědy a techniky jako „všeléku“ při řešení společenských důsledků vědeckotechnické revoluce. Právě proto je v buržoazní ideologii vytyčován požadavek, podle něhož společenská relevance vědy musí potlačit dosavadní nezainteresovanou zvědavost vědy (tzv. curiositas). Jestliže tedy „curositás“ (teoretická zvědavost) byla dosud poslední instancí při zdůvodňování oprávněnosti novodobé vědy, vede nyní požadavek praktického stimulování vědeckých teorií a rostoucí sociální i fyzická závislost člověka na tomto stimulování v dnešní době ke změně principu legitimnosti veškeré vědecké praxe. Přitom je ovšem relevantnost posuzována z čistě finančního hlediska podle návratnosti vynaložených prostředků na výzkum, tedy pouze podle kritéria kapitálových operací. Zároveň se přitom zdůrazňuje, že zajištění praktické relevance vědy naprosto neznamená „politizaci“ vědy. Právě proti četným obviněním představitelů existenciálně antropologického přístupu z „politizace“ je zdůrazňován požadavek „společenského plánování“ vědy. Je odůvodňován tím, že vědecký výzkum se stal společenskou institucí, je předmětem určitého počtu změn a určuje směry vývoje, které nedovolují nadále chápat vědu jako systém nezávislý na společenském vývoji.

Buržoazní koncepce nemohou dále zatajovat, že věda a technika jako subsystém společenského systému přispívají k reprodukci společenských rozporů kapitalistické společnosti, a nevidět, že výsledky vědy a techniky jsou vždy zprostředkovány jinými činiteli než samotnou vědou a vědci. Proto se v kapitalistickém systému vytváří zvláštní typ vědecké činnosti usilující o integraci vědy do rámce tohoto systému. Tento postup zároveň poukazuje na omezenost kapitalismu při řízení rozvoje vědy a techniky ve prospěch celé společnosti a tím i na historickou nutnost zásadních přeměn v oblasti mezi vědou a politikou a nastolení skutečně demokratického řízení vědy ve prospěch celé společnosti a v jejím zájmu.

Literatura

- Filipcová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
Formánek, M.: *Buržoazní sociálně politická teorie úlohy vědeckotechnického rozvoje*. Praha, Academia 1980.
Habermas, J.: *Technik und Wissenschaft als „Ideologie“*. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag 1971.
Habermas, J. — Luhmann, N.: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag 1972.
Heidegger, M.: Interview časopisu Der Spiegel uveřejněné v č. 23/1976.
Kritika soudobé buržoazní ideologie a revizionismu — součást boje za formování socialistického vědomí. Praha, interní publikace ÚFS ČSAV 1878.
Krise buržoazního vědomí jako součást všeobecné krize kapitalismu. Praha, interní publikace ÚFS ČSAV 1979.
Lenk, H. — Ropohl, G.: *Technische Intelligenz im Systemtechnologischen Zeitalter*. Düsseldorf, VDI-Verlag 1976.
Marcuse, H.: *L'homme indimensionnel*. Paris 1969.

- Novejšije téčenija i problemy filosofii v FRG.* Moskva, Nauka 1978.
- Rumler, M. a kol.: *Ekonomika vyspělého kapitalismu a vědeckotechnická revoluce.* Praha, Svoboda 1979.
- Schelsky, H.: *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation.* In: Auf der Suche nach Wirklichkeit. Düsseldorf-Köln, E. Diederichs 1965.
- Schmidt, H.: *Die Rezession der Weltwirtschaft verlangt nach einem gemeinsamen Handeln der Staaten.* In: *Neue Gesellschaft*, Januar 1975.
- Tavrizjan, T. M.: *Buržoaznaja filosofija tehniki i socialnyje teorii.* In: *Voprosy filosofii* 1978, č. 6.
- Toffler, A.: *The Third Wave.* New York, William Morrow and Company 1980.
- Weingart, P.: *Wissensproduktion und Soziale Struktur.* Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag 1976.

Резюме

В. Горняк: Концепция развития науки как инструмент буржуазного реформизма

В статье освещаются прежде всего идеологические аспекты проблематики отрицательных социальных и человеческих последствий глобального развития науки и техники при капитализме и их применения в технологической и социальной сфере. Автор показывает главные цели буржуазной мысли в этой области — обоснование дальнейшего развития науки и техники как средства и способа сохранения жизнеспособности капитализма как социального строя и стимула укрепления его позиций в соревновании с социализмом. Капитал в этом контексте понимает роль науки в социальной системе и необходимость ее планирования и управления ею в приспособлении буржуазной системы к изменившимся условиям современного мира, реализуемом в рамках государственно-монополистического регулирования.

Идеология империализма уже не считает науку упрощенно «движущим мотором» беспрецедентного роста; в свои программы она включает теперь и тезис о возможностях качественно более высокого удовлетворения потребностей человека. Перед нами реформистская сервировка традиционных технократических подходов, причем главный акцент ставится на т. н. «качество жизни» и улучшение окружающей среды (это т. н. новый технократизм). Буржуазный реформизм ищет определенное компромиссное решение в т. н. политико-демократическом определении целевой направленности научных исследований, а именно с помощью принятия решений политического характера. Все отчетливее проявляется растущее стремление устранить дихотомию между существующей политической наукой и политической практикой.

Впрочем, вопрос адекватности технического мира и политической системы выдвинул уже крупнейший представитель экзистенциализма М. Хейдеггер, изучали его также Г. Шельски, Г. Маркузе, Й. Хабермас. В настоящее время при решении этих проблем на передний план выдвигаются концепции, построенные на принципе теории моделей и структурализма. Теоретики т. н. социального изменения пытаются с помощью системно-теоретического анализа моделировать социальные процессы западной цивилизации посредством кибернетического варианта теории систем и посредством «новой» теории социальной системы Луманна. Главной проблемой буржуазных теорий систем становится изучение взаимоотношения между системной теорией действий и практическими мерами буржуазного государства в сфере политики, в частности, в сфере научной политики.

Одним из теоретиков, пытающихся постигнуть социальные механизмы, которые могли бы осветить связи между познавательными ориентировочными комплексами науки (парадигмами) и социальной структурой общества, является П. Вейнгарт. В отличие от классической эволюционно-теоретической парадигмы, Вейнгарт создает схему, исходящую из теоретической модели действий с взаимной детерминацией познавательных и институциональных процессов. Он стремится показать, что это не одностороннее отношение, а взаимно обусловленное отношение между различными конфигурациями политического выдвижения цели и собственного развития науки.

Однако, эти стремления объединить экономические и более широкие политические моменты в условиях капитализма наталкиваются на принципиально ограниченные возможности. Но несмотря на это, они позволяют утверждать интересы господствующего класса в целом и расчищать путь операциям капитала с помощью мелких реформ, призванных снизить социально-классовую напряженность в капиталистических странах.

Summary

Hornák V.: Conception of the Development of Science as Tool of Bourgeois Reformism

The paper deals with ideological aspects of the problems of negative, social and human consequences of the global development of science and technology under capitalism as well as of their application in both the technological and the social sphere. It shows the main objective of bourgeois thinking in this area, namely the substantiation of the further development of science and technology as a means and way of preserving the viability of capitalism as a social order and as a stimulus to the promotion of its capability of competing with socialism. In this context, capital sees the role of science in the social system and the necessity of its planning and control in the strategy of adapting the bourgeois system to the changed conditions of the present-day world, pursued within the framework of state-monopolist regulation.

The ideology of imperialism no longer identifies itself with the simplified conception of science as "a driving power" of problem-free growth. In its programmes it has also incorporated slogans concerning the possibilities of a qualitatively higher satisfaction of man's needs. This implies a reformist re-interpretation of traditional technicist approaches wherein greatest emphasis is laid on the so-called "quality of life" and the improvement of the living environment (i. e. the so-called new technocracy). Bourgeois reformism seeks a certain compromising solution in what is known as the political-democratic stipulation of goal-orientated scientific research to be achieved with the aid of decision-making of a political character. The growing effort to abolish the dichotomy between contemporary political science and political practice is becoming more and more evident.

As a matter of fact, the question of the adequacy of the technical world and the society's political system had been raised already by the leading representative of existentialism M. Heidegger, and was studied by H. Schelsky, H. Marcuse, J. Habermans. In tackling these problems, conceptions based on the principle of the theory of models and structuralism are nowadays given priority. Making use of the system-theoretical analysis, theoreticians of the so-called social change endeavour to model the social processes of Western civilization either with the help of the cybernetic variant of the system theory, or with the help of Luhman's "new" theory of the social system. The key problem of bourgeois system theories is the study of the relationship between the system theory of behaviour and the practical measures taken by the bourgeois state in the sphere of politics, particularly in the area of science policy.

P. Weingart also strives to comprehend social mechanism which might throw light upon the links between the cognitive orientation complexes of science (paradigms) and the society's social structure. In contrast to the classic evolutionary-theoretical paradigm, Weingart has worked out a scheme proceeding from the theoretical model of behaviour with a reciprocal determination of cognitive and institutional processes. He endeavours to prove that what is involved here is not a one-sided relation but a mutually conditioned one, existing between various configurations of political goal orientation and the actual development of science.

Under the conditions of capitalism, these attempts at unifying economic and broader political aspects are of course given principally limited possibilities notwithstanding, they make it possible for the ruling class as a whole to assert its own interests and to pave the way for capital-related operations with the assistance of minor reformist measures aimed at decreasing the prevailing social-class tension in the capitalist countries.